

Boris VUKONIĆ*

1990 – PREKRETNICA U ISTRAŽIVANJU TURIZMA U EUROPI

1990 – THE TURNING POINT IN EUROPEAN TOURISM RESEARCH

SAŽETAK: Promjene u stilu života čovječanstva uvijek su bile posljedica velikih globalnih razvoja. Krajem 20. stoljeća javilo se nekoliko velikih promjena kao posljedica brojnih događaja u Europi. Sve su one rezultirale nekom vrstom utjecaja na turizam Europe, kako pozitivnim, tako i negativnim. Međutim, promjene koje su se javile u posljednjih 15 godina dramatično su promijenile tijek razvoja turizma u Europi, posebice u njenom istočnom dijelu. Političke promjene, o kojima uglavnom govorimo, dovele su do tri ključna faktora: slobodno kretanje ljudi, sigurno putovanje i viši standard života na cijelom kontinentu. Samo ta tri faktora imaju najznačajniji utjecaj na turizam. Svrha ovog rada je istražiti zbog čega nove države, novi politički, društveni i ekonomski poredak u Europi i puno veće turističko tržište nego prije (otprilike 400 milijuna novih klijenata) zahtijevaju puno više novih i raznovrsnih istraživanja. Logično, u takvim novim okolnostima mogu se javiti brojne i ne uvijek poznate činjenice i sile koje imaju utjecaj na turističke tokove u Europi. One su predmet novih i obuhvatnijih istraživanja već danas, a to će se vjerojatno nastaviti i u budućnosti.

KLJUČNE RIJEČI: istraživanje, turizam, razvoj

ABSTRACT: The changes in the life of humankind have always been the consequence of great world developments. At the end of the twentieth century, as a result of many circumstances in Europe, there were several big developments. All of them have had some kind of impact on European tourism, both positive and negative. However, developments that have occurred in the last 15 years have dramatically changed tourism development in Europe, and especially in its eastern part. The political development we refer to in particular has led to three important effects: the free flow of people, safe travelling, and a higher standard of living in the entire continent. Just these three factors have had the greatest influence on tourism. The purpose of this paper is to examine why the newly established countries, the new political, social and economic order in Europe, and a much bigger tourism market than before (approximately 400 million new customers), require the undertaking of more and different kinds of research. Logically, in such new circumstances, there might be many, and not necessarily well-known, facts and forces directing tourism flows in Europe. These are the subject even today of new and even broader research, and it is likely that this will continue to be the case in the future.

KEY WORDS: tourism, research, development

* Professor Boris Vukonić, e-mail: bvukonic@efzg.hr

1. POVIJESNI KONTEKST

Promjene u životu čovječanstva oduvijek su nastajale kao posljedica osobitih ili velikih svjetskih događaja. Krajem dvadesetog stoljeća, stjecajem brojnih okolnosti na različitim dijelovima svijeta, takvih je osobitih događaja bilo nekoliko. Poslije dugog razdoblja hladnog rata (1949.-1985.), koji je snažno utjecao na razvoj turizma u Europi, jedan od najvećih događaja bio je pad berlinskog zida 1990. koji je od svog građenja (1961.) bio simbol podjele Istoka i Zapada, zapravo podjele dva svjetonazora, ali i simbol zapreka koje je politika stvarala daljnjem razvoju turizma u svijetu. Drugi krupan događaj u tom razdoblju bio je raspad Sovjetskog saveza, ali i definitivni poraz socijalističkih režima u zemljama istočne Europe. Tim događajem Europa je proširila tržište roba i usluga za gotovo 400 milijuna ljudi-potrošača. Najtemeljitiya promjena u europskoj ravnoteži snaga, stvorenoj slomom sovjetskog imperija, bila je ponovno „rođenje“ ujedinjenje Njemačke, treći veliki događaj u novijoj povijesti Europe. To se dogodilo tako neočekivano i nepredviđeno kao što se dogodila i podjela četrdeset godina prije. Posljednja dekada stoljeća donijela je i posljednji krupan događaj u Europi: najprije političke nestabilnosti na Balkanu, a zatim i rat u Hrvatskoj i Bosni.

„Stvarni pobjednik 1989. godine nije bila demokracija, nego kapitalizam“ zapisao je Mark Mazower i dodao „Europa kao cjelina sada ima zadatak s kojim se zapadna Europa suočava još od tridesetih godina – uspostaviti funkcionalan odnos između njih“ (1999). Sadašnje stanje stvari u Europi neuredno je i komplicirano, a vjerojatno će tako i ostati: u Europi postoji više nacionalnih država nego ikad prije koje surađuju preko niza međunarodnih organizacija među kojima su poglavito EU i NATO. Većina Europe je ili u EU-u i NATO-u, ili im se želi pridružiti, što je situacija bez presedana u njezinoj po-

1. THE HISTORICAL CONTEXT

Changes in the life of humankind have always appeared as a consequence of special or major world events. At the end of the 20th century, there were several such events due to a combination of numerous circumstances in different parts of the world. After a long period of Cold War (1949-1985), which strongly affected the development of tourism in Europe, one of the major events was the fall of the Berlin Wall in 1990 that stood as a symbol of division between the East and the West since its construction (1961), dividing two world views, but also as a symbol of the obstacles that politics had raised to tourism development in the world. The second major event in that period was the breakup of the Soviet Union and the definitive defeat of the socialist regimes in the countries of Eastern Europe. As a result, Europe expanded its market of goods and services by almost 400 million consumers. The most fundamental change in the European balance of powers created by the breakup of the Soviet empire was the “rebirth” of a united Germany, the third major event in recent European history. It happened so unexpectedly and without any signals, just like its division forty years earlier. The last decade of the century saw another important event in Europe: first, political instability in the Balkans, and then war in Croatia and Bosnia.

“The real winner of 1989 was not democracy, but capitalism,” wrote Mark Mazower and added: “Europe as a whole is now facing a task that Western Europe has been facing since the thirties – to establish a functional relationship among its parts” (1999). The current situation in Europe is disordered and complicated, and it will probably stay that way. Namely, there are more national states in Europe than ever before and they cooperate through a series of international organizations, primarily the EU and NATO. Most of Europe is either in the EU or in NATO, or wishes to join them, which is a situation

vijesti. Veliko doba autonomije nacionalnih država je prošlo, a globalizacija kapitala i radne snage prisiljava zemlje da odustanu od isključive kontrole određenih područja politike. No, ova Europa preklapajućih suvereniteta ne bi se smjela pomiješati s onom u kojoj nacionalne države isparavaju u nestajanju u sve većim i većim entitetima. Velika raznovrsnost kultura i tradicija Europe, koju su mislioci od Machiavellija nadalje toliko hvalili, ostaje temeljni čimbenik za razumijevanje europskog kontinenta danas. Nacionalne države snažnije su nego ikad i ne može ih se nasilno ukloniti. Niti to treba učiniti, budući da ne predstavljaju prijetnju miru na ovom kontinentu. Sa stajališta turističkog razvoja, takva situacija zahtijeva opširna istraživanja podjednako o utjecaju EU-a na turizam pojedinih njezinih članica, kao i o utjecaju razvoja turizma u pojedinim članicama na cjeloviti europski turistički razvoj kao jedinstvenu cjelinu.

Ujedinjenje Europe je nesumnjivo proces koji je dominantno obilježio kraj dvadesetog stoljeća, a obilježiti će vjerojatno dobar dio ili barem prvu polovicu 21. stoljeća. Naime, ekonomski gledano, stvaranje EU-a važan je ekonomski proces, a temelji se na činjenici da države članice shvaćaju da nacionalne ekonomske politike više ne mogu jamčiti uspjeh te svoj prosperitet vide u onim vrstama suradnje i zajedničkog djelovanju kojeg EU omogućuje. Drugim riječima, EU je dio važnog nastojanja da se europski kapitalizam prilagodi potrebama jednog drugog i to svjetskog procesa u usponu.

Taj paralelni, ali i posljednji veliki događaj u europskoj povijesti na prijelazu u treći milenij, proces je koji još traje i koji daleko prelazi granice europskog kontinenta. To je globalizacija. No, ekonomija nije sve, a globalizacija kapitala ne znači da je došao kraj nacionalnim državama u Europi, kao što to danas mnogi tvrde. Uostalom, zar turizam nije najbolji dokaz toj tvrdnji: turizam je jedan od onih sektora u EU-u koji još uvijek nije dobio čak niti nacrt konzistentne turi-

without precedent in its history. The great era of autonomy of national states is behind us, while the globalisation of capital and labour is compelling countries to give up exclusive control of certain political issues. However, this Europe of overlapping sovereignties should not be mistaken for a Europe in which national states evaporate and dissolve into larger entities. The great cultural diversity and tradition of Europe have been praised extensively by thinkers since Machiavelli, and these factors remain the bedrock for any understanding of the European continent today. National states are stronger than ever and cannot be removed forcefully, nor should they be since they do not represent a threat to peace on this continent. From the point of view of the development of tourism, such a situation requires extensive research, including studies on the impact of the EU on the tourism of individual member states, as well as on the development of tourism in individual member states and its impact on European tourism development as a whole.

The uniting of Europe is undoubtedly a process that predominantly marked the end of the 20th century and will probably mark a good share of at least the first half of the 21st century. From an economic point of view, the creation of the EU is an important economic process based on the fact that the member states realise that national economic policies can no longer guarantee success and see their prosperity in types of cooperation and joint action offered by the EU. In other words, the EU is part of important efforts to adjust European capitalism to the needs of another ever-growing global process.

This parallel process and the last major event in European history at the beginning of the third millennium is a continuing process that stretches far beyond the boundaries of the European continent. This is globalisation. However, the economy is not everything and the globalisation of capital does not mean an end of national states in Europe, as many people suggest today. After all, is not

stičke politike, zajedničkog dokumenta svih članica, koji bi trebao u prvi plan staviti zajedničke, a ne pojedinačne nacionalne interese pojedinih zemalja članica. To je područje od izuzetnog interesa za čitavu Europu, za EU, ali i za sve države u Europi. Stoga je to i područje od izuzetnog interesa za istraživanja u cijelosti, ali i za pojedine sektore od kojih je turizam svakako jedan i nezaobilazan.

Naravno, niti svijet u cjelini nije mirovao u tom razdoblju. Politički nesporazumi, gotovo neprekidno na samom rubu rata na Bliskom istoku između Izraela i Palestinaca, stalne političke turbulencije u Južnoj Americi i, napokon, rat u Iraku, nesumnjivo su utjecali na mir u svijetu, što je sasvim sigurno moralo imati odraza i na svjetska turistička kretanja. Svi pak ovi događaji bili su na neki način zasjenjeni terorističkim napadima gotovo na svim dijelovima našeg globusa. Očito da Europa i europske države nisu mogle ostati po strani ovih zbivanja, a u nekima od njih pojedine europske zemlje su i same izravno sudjelovale, što je dodatno opteretilo ukupnu političku i gospodarsku europsku scenu. Posljedice ovih događaja koje je osjetio i europski turizam postaju tako veliko područje istraživanja, posebno na kratki rok, jer mnogi od ovih događaja imaju relativno kratko trajanje pa su i njihove posljedice trenutne, a istraživanja koja bi dugo trajala ne bi imala očekivani utjecaj, pogotovo ne na konjunkturalna turistička zbivanja.

Svi ovi veliki povijesni događaji dogodili su se u relativno vrlo kratko vrijeme, a neki od njih u samo tri odnosno četiri godine. Svaki od ovih događaja imao je važan utjecaj na razvojni proces turizma u Europi. To je i prirodno, jer su svi ovi događaji izravno utjecali na tri osnovne komponente koje pretpostavljaju razvoj turizma ma gdje se on odvijao: slobodni protok ljudi, sigurnost u putovanju i razina životnog standarda, odnosno slobodna financijska sredstva koja pojedinci mogu koristiti i u turističke svrhe. Naravno, karakter i sadržaj utjecaja što su ga ovi događaji uvjetovali ili prouzročili nisu

tourism the best argument for this statement: tourism is one of the sectors in the EU which has still not obtained even a draft tourism policy, a joint document binding all member states which should highlight the joint and not the separate national interests of each member state. This is an area of great interest to the whole of Europe, to the EU and to all the countries of Europe. For this reason, this area is highly interesting for research as a whole, but also for particular sectors, among which tourism certainly stands out.

Of course, the world has not been reposing in this period either. Political disputes, Israel and the Palestinians almost incessantly on the brink of war in the Middle East, constant political turbulences in South America and, finally, the war in Iraq, have certainly had an impact on world peace, which in turn must have been reflected in shifts in world tourism. All these events were somehow in the shadow of terrorist attacks in almost all parts of the globe. It is obvious that Europe and European countries could not stand aside from these events, and some European countries directly participated in them, which additionally burdened the political and economic scene in Europe. The consequences of these events, which have also been felt by European tourism, are becoming a broad area of research, especially in the short-term, since many of these events have a relatively short duration and their effects are immediate, while long-lasting research would not have the expected impact, especially on conjunctural tourism events.

All these major historic events occurred in a relatively short period of time, some of them within just three or four years. Each one has had a major impact on the development of tourism in Europe. This is only natural since such events directly affected three basic components underlying tourism: free circulation of people, travel safety, and the standard of living, or the available financial funds that individuals can use for tourism purposes. Undoubtedly, the character and impact

niti mogu biti u svim dijelovima i zemljama Europe jednaki, ali je definitivno jasno da su upravo oni bili razlogom ovakvog razvoja turizma kojeg danas bilježimo u Europi. Dapače, mnogi će reći da dosadašnji tok događanja upravo definitivno potvrđuje da se radi o procesu i trendu koji će obilježiti i godine koje dolaze.

Usprkos svim ovim nedaćama koje su pratile ljudski rod u proteklom desetljeću, ali i prošlom stoljeću, turizam nije posustajao u svom razvoju, već se dapače snažno razvijao i to po stopama koje su samo rijetki optimisti uopće mogli predviđati. U svojoj knjizi *Turizam u vihoru rata* (1993) zapisao sam „Za turizam se kaže da je nježna, ali vitalna biljka“. Zapisao sam to u vrijeme kada je u Hrvatskoj bjesnio rat i kada je samo mali obalni dio Jadrana još primao goste, kada je većina hotela bila zatvorena, a u otvorenima su bili prognanici i stradalnici rata, kada je veza između otoka i kopna bila gotovo potpuno u prekidu, a prvi puta u svojoj povijesti bombardiran je Dubrovnik i to u svojoj povijesnoj jezgri. Kasnije, vrijeme koje je slijedilo i događaji u njemu nisu opovrgli moje tadašnje tvrdnje.

2. KAKO SE PONAŠATI U ISTRAŽIVANJIMA U BUDUĆNOSTI?

Pitanje razvoja uvijek je pomalo i filozofsko pitanje. Naime, anticipiranje događaja budućnosti, ako nije predskazanje ili proricanje, uvijek je vezano uz filozofska pitanja određenja čovjeka prema životu i svijetu koji ga okružuje. Zbog toga je razumno pretpostaviti da će pojam razvoja implicirati i mnogo toga iracionalnog. U turizmu pogotovo. A to znači, da bi se moglo raspravljati o razvoju turizma u bližoj ili daljnjoj budućnosti, potrebno je pozabaviti se u istraživanjima temama koje nemaju striktno turističko obilježje, ali direktno ili indirektno utječu na zbivanja ili pretpostavljena zbivanja u turiz-

of these events were not, nor could they be, identical in all European countries, but it is certainly clear that they were the reason for the present development of tourism as witnessed in Europe nowadays. Moreover, it is commonly said among many that the trends so far definitely confirm that this process and trend that will also mark the years to come.

Despite all the difficulties that have burdened people in the past decade and even in the past century, tourism has not lagged behind in its development; on the contrary, it has strongly developed at rates that only the rarest optimists dared to anticipate. In my book “Tourism in the Whirlwind of War” (1993) I wrote: “Tourism is said to be a tender but a vital plant”. I wrote this at the time when war was raging in Croatia and when only a small segment of the Croatian coast was receiving guests, when most hotels were closed and the hotels which were open accommodated refugees and victims of war, and when the links between the islands and the mainland were almost completely disrupted. It was the time when the historic core of Dubrovnik was bombed for the first time in its history. The events that followed have not refuted my statements.

2. FUTURE DIRECTIONS OF RESEARCH

The issue of development is often a philosophical issue. Anticipating the future, save for premonitions or prophesies, is always connected with philosophical issues of positioning man in the context of life and the world that surrounds him. This is why it is reasonable to assume that the concept of development involves many irrational elements, especially in tourism. This means that in order to be able to discuss the development of tourism in the near or distant future, it is necessary to incorporate into research the topics that are not strictly related to tourism, but which directly or indirectly influence events, real or potential, in tourism. Such research in tourism

mu. Takvih je istraživanja do sada u turizmu bilo relativno malo pa se samu pojavu promatralo uglavnom u užem smislu, a to znači suviše izolirano od „vanjskog svijeta“.

Vjerujem da danas više ne može biti sporna teza da se turizam u suvremenim uvjetima i stupnju znanstvenih spoznaja iz različitih područja teško više može razumjeti, a kamoli predviđati njegov razvoj bez kompleksnih i multidisciplinarnih istraživanja. Rezultat takvih istraživanja trebao bi pokazati i argumentirati kako turizam kao sustav učiniti adaptivnim okruženju i obratno. Mnogi autoritativni istraživači i znanstvenici vjeruju da odnosi između Zemlje i čovjeka ulaze u razdoblje intenzivnih i sve bržih promjena. Čovječanstvo danas troši Zemljine prirodne izvore u proporcijama daleko iznad kapaciteta regenerativnih mogućnosti. Neki čak vjeruju da, ako se takav proces nastavi, to će voditi prema novim dinamičkim stanjima puno manje gostoljubivima od onog što doživljavamo danas.

Turizam se pri tome spominje kao jedan od faktora koji bitno utječe na odnos između resursa i čovjeka. Pogotovo se to odnosi na područja kakva je Europa koja i inače svojim stupnjem razvijenosti, ali i zagađenjem svog prirodnog okoliša, mnogo više od drugih prostora traži odgovore na ova pitanja.

Iako je globalna svijest o nužnosti istraživanja u turizmu relativno kasno postala odrednicom svih turističkih postulata, ipak je istraživanje bilo ugrađeno u teoriji turizma od samih njezinih početaka. Pitanja koja su se tijekom vremena postavljala, relativizirala su interes koji je za turizam postojao ili interes za posljedice koje je turizam donosio u prostore u kojima se razvijao. Respektirajući postojeće znanstvene spoznaje o turizmu, kao i globalne okolnosti u kojima svijet danas živi, odnosno u kojima će u budućnosti živjeti, mogu se predvidjeti osnovna područja istraživanja kojima će tendirati turistički stručnjaci, kako oni u Europi tako i oni u ostalom svijetu. Može se pretpostaviti da će ta područja biti: opća rekonceptu-

has been relatively rare so far, signifying that the phenomenon of tourism has been covered primarily in a narrow sense, that is, in a way too remote from the “external world”.

I believe that it is no longer disputable that tourism in modern circumstances and with the present degree of scientific findings from different areas can hardly be understood, let alone predicted, in its development without complex and multidisciplinary research. The result of such research should show and corroborate how tourism as a system can be made adaptable to the surroundings and vice versa. Many respected researchers and scholars believe that relationships between the earth and humankind are entering an era of intensive and rapid change. Humankind today consumes the earth's natural resources in proportions far beyond the capacity of regenerative possibilities. Some even believe that if such a process continues, this will lead to new dynamic conditions far less hospitable than those experienced at present.

In this respect, tourism is mentioned as one of the factors that significantly influences the relationship between resources and humankind. This relates especially to regions such as Europe whose degree of development as well as the level of pollution of the natural environment require specific answers.

Although general awareness of the need for research in tourism became a determinant of all postulates of tourism relatively late, research has nevertheless been incorporated into the theory of tourism since its beginnings. The questions raised over the course of time relativised the interest that existed in tourism or the interest in the consequences that tourism brought to the areas where it was developing. By respecting the existing scientific knowledge of tourism, as well as the global circumstances in which the world lives today and in which it will live in the future, basic areas of research can be identified that tourism scholars in Europe and the rest of the world will grapple with in the future. It is possible to anticipate that these areas

alizacija turizma, turizam u funkciji mira, turizam u funkciji europskog gospodarskog prosperiteta, odnosi turizma i ekologije, odnosi turizma i održivog razvoja, obrazovanje za potrebe turizma.

Naravno da će se osim ovih glavnih područja turistički eksperti baviti i svim ostalim temama od makro do mikro sadržaja (koje danas smatramo gotovo tradicionalnim istraživačkim temama u turizmu), ovisno o tome kakve su teme posebice zanimljive za neku zemlju ili neko uže područje ili destinaciju.

Rekonceptualizacija turizma

Golemi razvoj koji je turizam doživio u svakom pogledu u posljednjih pedeset godina logično bi morao rezultirati novim promišljanjima o cjelokupnoj pojavi i njezinim manifestacijama na ukupno društvo. Nekadašnja stajališta valja provjeriti, a nove oblike valja pomnije istražiti i o njima raspravljati. Prvu ozbiljnu raspravu o novim ili alternativnim oblicima turizma organizirala je još 1989. godine Svjetska akademija za istraživanje turizma, najprestižnija znanstvena asocijacija u svijetu, na svom prvom službenom sastanku upravo u Poljskoj, u Zakopanima pod naslovom „Teorijske perspektive o alternativnim oblicima turizma“, sa zaključkom da o ovom problemu treba dalje istraživati odnosno otvoriti širu znanstvenu raspravu.

Često se potvrđuje da je istraživanje turizma ograničeno u svojoj temeljnoj teoriji (Dann, Nash i Pearce, 1988; Hall, 1995; Hall, 2000) te da nije uspjelo profitirati od napretka koji je postignut u drugim disciplinama. Posebice su europski znanstvenici i stručnjaci u području turizma izgubili svoje vodeće pozicije u svjetskoj povijesti istraživanja turizma, dijelom jer su nepobitna istraživanja ključna za turizam provedena u drugim područjima, kao i zbog vijesti da sustav turizma prolazi brojne kaskadne promjene

will include the general reconceptualisation of tourism, tourism as a function of peace, tourism as a function of European economic prosperity, the relationship between tourism and ecology, the relationship between tourism and sustainable development, and education for the needs of tourism.

Apart from these areas, tourism experts will certainly deal with all other topics from macro to micro contents (which are today considered almost traditional research topics in tourism), depending on what topics are particularly interesting for some country or some region or destination.

Reconceptualising tourism

The huge development that tourism has experienced in all aspects in the past fifty years should logically result in new considerations of the phenomenon of tourism itself and of its manifestations in society as a whole. Past standpoints should be verified and new forms should be researched and discussed in depth. The first serious discussion on new or alternative forms of tourism was organised in 1989 by the International Academy for the Study of Tourism, the most prestigious scientific association in the world, at its first official meeting in Zakopani, Poland, under the title “Theoretical Perspectives on Alternative Forms of Tourism”, with the conclusion that this problem should be further researched or that a broad scientific discussion should be opened on the subject.

It is frequently acknowledged that tourism study is lacking in substantial theory of its own (Dann, Nash and Pearce, 1988; Hall, 1995; Hall, 2000) and has failed to capitalise on progress made in other disciplines. European scientists and tourism experts in particular have lost their top position in world tourism research, partly because the evidence relevant to tourism conducted in other fields is compelling and the news that the tourism system is undergoing multiple cascades of change as a

zbog terorizma, SARS-a, rata, ekonomske krize, itd. Nastojanja ka održanju stabilnosti u tako hirovitom okruženju mogu uspjeti samo privremeno, ali bez dubljeg poznavanja ekosustava turizma, pokušaji prilagodbe i korištenja prednosti tih novih situacija vrlo će vjerojatno biti samo kratkog vijeka.

Ključni problem je, kako to vide Farrell i Twining-Ward (2004), to što istraživači u području turizma, koji su školovani u tradiciji linearne, specijalizirane, predvidljive, determinističke, uzročno-posljedične znanosti, rade u području znanosti koja je većinom nelinearna, integrativna, uglavnom nepredvidiva, kvalitativna te obiluje uzrocima koji dovode do višestrukih ishoda, a što je često u priličnom neskladu s početnim postavkama. Nove spoznaje pružaju mogućnosti za veliki djelokrug budućih istraživanja temeljenih na znanosti o globalnim promjenama i održivosti, a koja je za sada malo znanstvenika tek počelo proučavati.

Rekonceptualizacija turizma ili kako je još nazivaju „preispitivanje turističke teorije i prakse“ pokazuje o čemu se zapravo radi. Stalne promjene u samom fenomenu, ali još više u njegovom okruženju, traže i stalna prilagođavanja novonastaloj situaciji. U ovom trenutku čini se kao da se radi o nekom posebnom procesu isključivo zbog količine i brzine promjena, kakvih nije bilo u prošlosti. No, i u toj prošlosti teorija turizma i posebice njegova praksa mijenjali su se i prilagođavali nastalim promjenama. Lako je to dokazati uspoređujući međusobno stajališta teoretičara iz pojedinih vremenskih razdoblja, a u turističkoj praksi takve usporedbe posebno pokazuju naglašene razlike u tehničkim uvjetima putovanja, vrstama i izgradnji turističkih objekata za smještaj, ali i karakteru i strukturi pojedinačnih roba i usluga koje turisti koriste danas i u prošlosti.

Turizam u funkciji mira

Danas je u svijetu jedno od vrlo aktualnih pitanja kako uspostaviti mir barem u većem

result of terrorism, SARS, war, economic crisis, etc. Attempts to maintain stability in such a volatile environment may work temporarily, but without deep knowledge of the tourism ecosystem, efforts to adapt and take advantage of new situations are likely to be short-lived.

The central problem is, as seen by Farrell and Twining-Ward (2004), that tourism researchers, schooled in a tradition of linear, specialised, predictable, deterministic, cause-and-effects science, are working in an area of study that is largely nonlinear, integrative, generally unpredictable, qualitative, and characterised by causes giving rise to multiple outcomes that are often quite out of proportion with the initial input. New knowledge provides enormous scope for further research, building on the work of global change and sustainability science that so far few tourism researchers have begun to explore.

Reconceptualising tourism, also known as “rethinking tourism theory and practice”, shows what it is really all about. Constant changes in this phenomenon, and even more in its environment, require constant adjustments to newly created situations. At this moment, it seems that we are dealing with a special process simply on account of the unprecedented quantity and speed of change. However, the theory of tourism, and especially its practice, also underwent change in the past and actually adapted to the new conditions. This is easy to prove by comparing the views of theoreticians from particular eras, and these comparisons, especially in the practice of tourism, show major differences in the technical conditions of travelling, types and construction of accommodation facilities, but also major differences in the character and structure of individual goods and services that tourists use today, as opposed to those that they used in the past.

Tourism as a function of peace

Nowadays, one of the current issues in the world is how to establish peace, at least in the

dijelu svijeta. To je između ostalog i pitanje kako zaustaviti ratove i naročito terorizam jer uvijek se jedna od suprotstavljenih strana mora prva odlučiti za opciju. To je osobito teško jer u tome se može razaznati nebriga za nacionalni dignitet, a takva se odluka može percipirati i kao kapitulantska i gubitnička. Nerealno je pretpostavljati da turizam može izravno utjecati na smanjivanje terorističkih akcija, ali proširujući tezu o potrebi iznalaženja načina kako zaustaviti ratne i terorističke tenzije moglo bi se postaviti pitanje: zar turizam ne bi mogao postati ona snaga koja počinje proces mira? Teza koja svakako zavređuje da joj posvetimo više pažnje jer ona pomaže odgovoriti koliko turizam može značiti za mir. Humanističke poruke koje sasvim sigurno turizam sadrži i odašilje, može donijeti pozitivne promjene u globalnom društvu u pravcu „osvajanja mira“. U svojoj enciklici *Centesimus annus* papa Ivan Pavao II. je zapisao: „Čovjek stremi tome da bude dobar, ali je sposoban za zla djela; može nadmašiti svoj neposredni interes, ali i biti povezan s njime“ (1991:31).

Gotovo od svojih najranijih dana znanstveni radovi o turizmu, ako ne uvijek i posebno, naglašavali su ulogu turizma kao „pojave mirotvorca“, kao fenomena koji više od drugih može utjecati na bolje razumijevanje među narodima, a to je opet pretpostavka uspostavljanja mira u svjetskoj zajednici. Međutim, rijetki su znanstvenici koji su temeljitije analizirali spomenutu ulogu turizma, iako se može reći da je turističkom znanstvenom misli do danas ipak prevladalo pozitivno mišljenje o turizmu kao jednom od sredstava stvaranja boljih odnosa među ljudima. Uostalom, takvu su ulogu turizma prepoznale brojne svjetske asocijacije. Danas već davne 1960. godine na Svjetskoj turističkoj konferenciji u Manili jasno je izražena misao da „svjetski turizam može biti vitalna snaga svjetskoga mira...“. U obranu ovog stajališta trideset godina kasnije američki profesor Turgut Var i njegov tadašnji student John Ap (1990) proveli su opsež-

greater part of the world. There is also the question of how to stop wars, and especially terrorism, since it is always the case that one of the conflicting parties must be the first to make the decision to halt hostile activity. This decision is especially difficult because it can show a disregard for national dignity, and such a decision may be perceived as the decision made by a capitulator and loser. It is not realistic to assume that tourism can directly lead to a reduction in terrorist activity, but by expanding the thesis on the need to find alternative ways of stopping wars and terrorist tensions one might venture the following question: Could not tourism become a force which initiates the peace process? This thesis definitely deserves more attention because it will help answer the question about what tourism can mean for peace. The humanistic messages that tourism certainly contains and emits can bring about positive changes in global society directed at “achieving peace“. In his encyclical *Centesimus annus*, Pope John Paul II wrote: “Man streams towards the good, but he is still capable of evil acts; he can surpass his immediate interest, but also be connected with it” (1991:31).

Since the pioneering stage of scientific research in tourism, papers have almost always emphasised the role of tourism as a “peace-making phenomenon”, a phenomenon that can lead, more than other phenomena, to a better understanding among nations that is a requirement for the establishment of peace in the global community. However, rare are the scholars who have made a thorough analysis of this role of tourism, although it can be said that scientific thought regarding tourism so far has been dominated by the positive opinion of tourism as one of the means of creating better relations among people. After all, this role of tourism was recognised by numerous world associations. At the World Tourism Conference in Manila as far back as 1960, the thought was clearly defined that “world tourism can be a vital force for world peace...” In defence of this attitude thirty years later, the

nije istraživanje anketirajući australske i sjevernoameričke turističke profesionalce. U prosjeku 43% ispitanika imalo je o tome pozitivno mišljenje, ali je kod Amerikanaca ono bilo još izraženije (63%). To je bio prvi i posljednji pokušaj da se dobije ozbiljnija znanstvena argumentacija za određena stajališta o tom pitanju.

U današnjim svjetskim, a ne samo europskim prilikama, ovakva su istraživanja nužna i to ne samo u kontekstu politike turističkog razvoja ili zbog daljnjeg razvoja turizma u Europi i svijetu, nego i zbog svjetskog mira uopće.

Turizam može pomoći dvostruko: da se međusobno bolje razumijemo i da turizam poistovjetimo s jednim od naših interesa ili čak interesa cijelog ljudskog roda jer on sadrži sve one „supstance“ koje u svojoj biti negiraju svako nasilje, a potenciraju vrijednosti koje smatramo najplemenitijim u ljudskom stvaralaštvu i životu općenito. Hipoteze su to koje svakako treba dodatno istražiti.

Turizam u funkciji europskog gospodarskog prosperiteta

Znaci upozorenja u gospodarskoj sredini proizlaze uvijek iz promjena koje se uočavaju na razvojnoj krivulji. Gospodarski pokazatelji ovih promjena svode se u konačnici na određeni ekonomski učinak pa, kada turizam promatramo kao pojavu koja donosi ekonomske učinke, dakle, kada ga promatramo kao gospodarski fenomen, tada i sve promjene koje se zapaze u učinku turizma odnosno u turističku učinku treba detaljno istražiti jer oni u konačnici predstavljaju upozorenja za politiku razvoja.

Gospodarstvo nikada u povijesti turizma nije imalo sporednu ulogu. Dapače, najčešće se upravo gospodarstvo stavljalo na sam vrh interesa zbog kojeg se turizam razvijao, a i

American Professor Turgut Var and his student at the time John Ap (1990) conducted extensive research by surveying Australian and North American tourism professionals. On average, 43% of the surveyed subjects had a positive opinion on that issue and Americans had an even more markedly positive opinion (63%). This was the first and last attempt to obtain a serious scientific rationale for specific attitudes on that issue.

In the present global, and not only European, circumstances, such research is necessary, not only in the context of policies for tourism development or in the context of the further development of tourism in Europe and the world, but also for global peace in general.

Tourism can be of double assistance here: it can create better understanding among ourselves and it can be identified with one of our interests or even with the interest of the whole of humankind, because it contains all those “substances” that in their essence deny any violence and maximise the values that we cherish as the most positive values in human creativity and life in general. These are certainly the hypotheses that require further research.

Tourism as a function of European economic prosperity

Warning signs in the economic environment always arise from changes that are visible on the curve of development. Economic indicators of these changes eventually boil down to a specific economic impact, so that when we observe tourism as a phenomenon which produces economic effects, in other words, when we perceive it as an economic phenomenon then all changes that are seen in the impact of tourism or in the tourism effect require detailed research as they eventually represent warning signs for the development policy as a whole.

The economy has never played merely a supporting role in the history of tourism. Quite the reverse, it was the economy that was placed

danas se razvija u Europi i na svim ostalim kontinentima našeg globusa. U pojedinim razdobljima turističkog razvoja pojedine druge teme i interesi izbijali su u prvi plan pa se povremeno činilo da takav trend zanimanja potiskuje ekonomski interes za turizam. No, usprkos tome, čini se da će i u sljedećem razdoblju, ali ne možda istim intenzitetom, upravo gospodarske teme prevladavati kada govorimo o istraživanjima u turizmu i za potrebe turizma.

Naravno da će takav interes u svojoj suštini imati različite razloge u pojedinim dijelovima europskog kontinenta, a pogotovo u različitim dijelovima svijeta. Uzrok su tome ukupne i parcijalne gospodarske prilike u pojedinim sredinama i prostorima, što se naročito odnosi na zemlje ili područja u razvoju. Ipak, turizam više nema onu ulogu koja mu se davala sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, kada su posebice zemlje u razvoju predimenzionalne moguće turističke učinke i time vlastita očekivanja učinile posve nerealnim. U europskom prostoru takvih je primjera daleko manje, ali pridruživanjem novih europskih država čini se da očekivanja od turizma nisu do kraja istražena, možda su i precijenjena, pa će sljedeće razdoblje vjerojatno obilježiti istraživanja učinaka turizma pod utjecajem pridruživanja pojedinih zemalja EU-u. Kod toga će trebati istražiti i druge posljedice, a ne samo one gospodarskog karaktera, ali u svakom slučaju i njihov međusobni utjecaj.

Važan početak takvih istraživačkih pothvata je prihvaćanje ideje i postupaka proračuna gospodarskih učinaka turizma što ih nudi projekt Svjetske turističke organizacije pod nazivom *Satelitska bilanca*. Posebno važnim se pri tome čini nastojanje da se takav proračun izradi i utvrde gospodarski učinci turizma na razini cijele EU kao jedinstvenog entiteta.

No, osim istraživanja u području ekonomskih učinaka turizma, odnosno posljedica ovih učinaka na druge sektore javnog života, posebno će biti zanimljiva i nužna

in the focus of interest, which is why tourism developed and is still developing today in Europe and on all other continents. In certain periods in the development of tourism, other topics and interests would come to the fore, so that, from time to time, it would seem that such a trend of interest was suppressing the economic interest in tourism. However, in spite of this, it seems that even in the period that follows economic themes will prevail in tourism research and in research for the needs of tourism, although perhaps not with the same intensity.

Of course, such interest in its essence will have different causes in different parts of the European continent, and especially in different parts of the world. The reason for this lies in general and specific economic circumstances in certain environments and areas, which especially relates to transition countries or regions. Still, tourism no longer has the role attributed to it in the 1970s and 1980s, when transition countries overemphasised their possible tourism effects and thus created expectations that were completely unrealistic. In Europe there are fewer such examples, but with the accession of the countries of the “new” Europe it seems that expectations from tourism have not been fully explored so that they may even be overrated, and the future will probably be marked by research into the impacts of tourism under the influence of the accession of the new countries to the EU. This will require research of all other types of impacts, not only those of an economic nature, and research will definitely have to focus on their interrelation.

An important starting point for such research is acceptance of the idea and procedures of measuring the economic impacts of tourism offered by the World Tourism Organization project entitled *Satellite Account*. The attempt to create such measurement methods to determine the economic impacts of tourism at the level of the whole EU as a single entity is highly important.

Nevertheless, apart from research in the field of the economic impacts of tourism or

istraživanja u području marketinga. S marketinškog stajališta EU je u turizmu rezultirala novim proizvodima koji se prostorno ne ograničavaju samo na iste nacionalne granice. Moguća povezivanja pojedinih turističkih prostora smještenih u okviru različitih nacionalnih granica sada se mogu tržištu prezentirati posve drugačije i najvjerojatnije isplativije, dakle ekonomski uspješnije. To se posebno odnosi na situacije u kojima će europski turistički prostori konkurirati takvim prostorima ili manje ili više identičnim sadržajima drugih kontinenata ili drugih država. Vjerojatno će kod toga najprije trebati posebnim marketinškim akcijama senzibilizirati lokalno stanovništvo, ali i nacionalne turističke organe da prihvate takvu „europsku turističku politiku“ i akcije koje će se u tom kontekstu voditi na međunarodnom turističkom planu. Tek nakon toga nužno će biti poduzeti „potragu“ za tržišnim argumentima kojima će se takav „europski turistički proizvod“ plasirati na druga tržišta, a to pretpostavlja nova i brojna istraživanja za potrebe marketinga i svih njegovih funkcija.

Pitanja ekologije i održivosti

Za turizam je zahvalna činjenica da je kao fenomen stasao u onom povijesnom razdoblju u kojem je čovječanstvo znatno uznapredovalo u svom odnosu prema okolišu. Činjenica da suvremeni čovjek doživljava ekologiju kao problem – uvijek se govori o ekološkim problemima današnjice – rječito govori o našoj percepciji ekologije pa i čovjekove okoline u cijelosti, ali i o svijesti čovječanstva o tome što ekologija znači za život čovjeka. Ekološko mišljenje, a pogotovo ekološko ponašanje, još uvijek su breme za čovječanstvo, teret koji prihvaćamo samo zato jer nam podsvijest govori da bez ekološkog promišljanja ipak naš opstanak dolazi u pitanje. Čini se da u nama potreba za ekološkim ponašanjem još uvijek dobrim dijelom

consequences of these impacts in other sectors of public life, a research area that is especially interesting and necessary will be the area of marketing. From the marketing point of view, the EU has provided new products in tourism that are not limited geographically to national borders. Possible links between individual tourism areas located within different national borders can now be presented to the market in a completely different and most probably more profitable and economically more successful way. This especially relates to the situations in which the European tourism regions will compete with other such regions or with the more or less identical aspects of other continents or other countries. In this respect, special marketing actions will have to make local populations as well as national tourism organs more receptive to such a “European tourism policy“ and to actions which in this context will be undertaken at the international tourism level. Only after this will it be necessary to initiate the “search“ for market arguments to launch this “European tourism product“ to other markets, which requires new and plentiful research for the needs of marketing and all its functions.

Ecological and sustainability issues

It is a good thing for tourism that it emerged as a phenomenon in a historical era in which humankind was making significant progress in its relationship with the environment. The fact that modern man sees ecology as a problem (we always speak of ecological problems of the present time) says volumes about our perception of ecology and man’s environment as a whole, but also about general awareness of what ecology means for the life of man. Ecological thinking and especially ecological behaviour are still a burden for humankind, a burden that we accept only because our subconscious tells us that without ecological thinking our survival is jeopardised. It seems that our need for ecological behaviour still stems mostly from the

proizlazi i iz podsvjesnog straha od nepoznatih posljedica, nego iz racionalnih spoznaja.

Ali kao što obično biva kod razvoja neke pojave, s vremenom se nataloži mnogo onoga što samo smeta razvoju pojave pa joj čak i onemogućuje daljnji razvoj. Ekološka misao u obliku u kojem je danas prisutna u suvremenom svijetu mnogo više razmišlja o zabrani i ograničenjima, nego o razvoju i održivom odnosu. Posebno je to slučaj kada se govori o razvoju turizma, a naročito onom koji pretpostavlja okupiranje novih prostora.

Kako bismo više naučili o tome kako ostvariti tranziciju ka održivosti, potrebno je značajno proširiti horizonte turizma. Čini se da su degradirano stanje zemljinih resursa i ekosustava, kao i postojanje ozbiljnih socijalnih nepravdi uvelike prihvaćeni. Napori zajednica, vlada i znanstvenika da poprave ovu situaciju razlozi su zbog kojih se ekološka pitanja stavljaju na vrh liste drugih „posebnih problema“ tranzicije održivosti u Europi, kao i u drugim dijelovima svijeta. Primjerice, još se puno može naučiti iz ekologije ekosustava, ekološke ekonomike i drugih radova iz područja društvenih znanosti. To bi pomoglo istraživačima u shvaćanju da je sustav turizma poseban eko sustav s vlastitim zakonitostima te bi prihvatili korištenje novih radova koji se javljaju u područjima koja povezuju društvene i prirodne sustave (Marten, 2001).

Kako bi pomaknuli turizam put takve tranzicije, istraživači, znanstvenici, konzultanti, menadžeri i dionici moraju razumjeti kompleksne sustave u kontekstu integrativnih i nelinearnih pristupa. Osnovno znanje izvire iz dubinskih istraživanja. Interdisciplinarnost je ključna, a transdisciplinarnost je poželjna, kao i izgradnja uvelike potrebnih mostova kao cilja. (Farrell i Twining-Ward, 2004:287). U suprotnom će napredak biti usporen, a rezultati iskrivljeni, nepotpuni i lišeni potpunog značenja.

subconscious fear of unknown consequences rather than from rational facts.

However, as is commonly the case with any phenomenon in development, the passage of time brings many new elements that hinder the development of the phenomenon and even stifle its future growth. Ecological thinking in the form that is present nowadays in the modern world deals much more with bans and restrictions than with development and sustainable relations. This is especially the case when we speak of the development of tourism, especially development which implies occupying new territories.

In order to learn more about how to effect the transition to sustainability, there is a need to expand tourism's horizons considerably. The degraded state of the earth's resources and ecosystems and the existence of severe social inequities appear widely accepted. The community, government, and scientific attempts to remedy the situation are reasons why we put ecological issues at the head of other "specific problems" of a sustainability transition in Europe as well in other parts of the World. There is, for example, much more to learn from ecosystem ecology and ecological economics and other social science work. This would help researchers understand that a tourism system is a special eco-system in its own right, and welcome the incorporation of new work emerging from studies linking social and natural systems (Marten 2001).

To move tourism towards such a transition, researchers, scholars, consultants, managers, and stakeholders need to understand complex systems through integrative and nonlinear approaches. The basic knowledge lies in profound research. Interdisciplinarity is essential and transdisciplinarity is desirable, with the building of desperately needed bridges as the goal (Farrell and Twining-Ward, 2004:287). Otherwise, progress will be hampered, and results will be distorted, incomplete and devoid of their full significance.

Obrazovanje u funkciji razvoja turizma

Iako se ovo područje našlo na posljednjem mjestu u ovom prilogu, njegovo stvarno značenje sasvim je drugačije. Dapače, moglo bi se reći da je kvalitetno obrazovanje pretpostavka za sve ono o čemu je u ovom prilogu bilo riječi. U posljednjih nekoliko desetljeća u mnogim turističkim destinacijama nedovoljno obrazovani kadrovi postali su jedan od važnih i zabrinjavajućih ograničavajućih faktora za daljnji razvoj turizma. Na to su dodatno utjecale promjene u vrstama turističkih aktivnosti koje su sve više osvajale turističke destinacije širom svijeta. Potencirani razvoj, na primjer, aktivnosti na moru i u moru (ronjenje, sportovi na vodi), brzi razvoj avanturističkih oblika turizma (penjanje, biciklizam, *paragliding*, itd.), ruralnog turizma i sl. zahtijeva brojne specijalizirane kadrove, a podizanje kvalitete i raznovrsnosti usluga u osnovnim turističkim kapacitetima – smještaju i prehrani – dodatno su proširili zahtjeve na ostale vrste kadrova potrebnih i u tim tradicionalnim turističkim uslugama.

Obrazovanje u turizmu treba shvatiti i kao nezaobilazni faktor u podizanju svijesti o potrebi očuvanja i pravilnih načina upotrebe čovjekove okoline. Takvo obrazovanje neophodno je podjednako za turističke radnike kao i za posjetitelje. Sada već davnih osamdesetih godina prošlog stoljeća Jost Krippendorf, istaknuti švicarski turistički ekspert, upozoravao je svijet riječima „Pretpostavka je čovječnijem turizmu da svi koji zauzimaju odgovorna mjesta u turizmu imaju široku ‘humanističku naobrazbu‘“ (1984). Prisjećam se i riječi mog dragog prijatelja i velikog poljskog turističkog znalca Krysztofa Prezeslowskog, koji je jednom prilikom napisao „Odveć usku, specijaliziranu izobrazbu u turističkim zanimanjima trebalo bi proširiti za jednu dimenziju koja bi se mogla označiti kao turistička etika“.

Očito je da takav brzi i diferencirani razvoj turističkih aktivnosti teško može očeki-

Education as a function of the development of tourism

Although this area is placed last in this paper, its real significance is completely different. Moreover, one could say that high quality education is the requirement for all that has already been mentioned. In the last couple of decades in many tourism destinations, insufficiently educated personnel have become one of the most important and most worrying limiting factors for the further development of tourism. Changes in the types of tourism activities that have increasingly penetrated into tourism destinations worldwide have additionally contributed to this trend. Emphasis on the development of seaside and sea activities, for example (diving, water sports), the rapid development of adventure tourism (climbing, cycling, *paragliding*, etc.), rural tourism, and so on, require numerous specialised staff. Increasing quality and a widening diversity of services in basic tourism capacities and accommodation facilities have additionally raised demand for other types of staff necessary even in traditional tourism services.

Education in tourism should be viewed as an essential factor in raising awareness of the need to preserve the environment, and of the right ways of using the human environment. Such education is equally necessary for tourism workers, as well as guests. In the 1980s Jost Krippendorf, a prominent Swiss tourism expert, warned the world saying, “The requirement for achieving more humane tourism is that all those who occupy responsible positions in tourism should have ‘a broad education in the humanities’” (1984). I can also recall the words of my dear friend and distinguished Polish expert Krysztof Prezeslowski, who wrote on one occasion: “A too narrow, specialised education for tourism jobs should be broadened through a dimension which might be defined as tourism ethics”.

It is obvious that such a speedy and differentiated development of tourism activities

vati odgovarajuće kadrove na temelju postojećih obrazovnih sustava, kakvi su posebno oni u tranzicijskim europskim zemljama. Nužno usklađivanje nastavnih programa sa zahtjevima „turističke industrije“ najprije mora postati područje intenzivnog proučavanja, dakle istraživanja. Jedino će tako pojedine turističke zemlje ili pojedinačne destinacije moći postojeće obrazovne programe prilagoditi novonastalim promjenama i adekvatno se kadrovski pripremiti za budući dolazak turista.

U tom kontekstu treba upozoriti i na usklađivanje nastavnih programa na svim razinama obrazovanja (za potrebe turizma isto tako) u EU-u, gdje su razlike između pojedinih zemalja pa i obrazovnih centara vrlo velike, što izaziva opću neusklađenost ne samo nastavnih programa, nego i količine i kvalitete znanja koje polaznici dobivaju u pojedinim od njih. To pak dovodi do daljnjih problema u priznavanju svjedodžbi i diploma, a naravno i u zapošljavanju.

3. ZAKLJUČAK

Ljudi mogu izgraditi uspješniju, pravedniju i sigurniju budućnost jedino ako u nju uđu na prirodni način i s razvojem koji neće proturječiti tom načinu života i razvoja – koji će biti u skladu s prirodnim okruženjem. To pogotovo vrijedi za turizam. Priroda na kojoj se temelji turistički razvoj može se na svoj način iscrpiti i nije ju uvijek, barem ne na kratki rok, moguće obnoviti. Zbog toga kod donošenja razvojnih odluka u turizmu, ma o kojem dijelu svijeta da se radilo (manje ili više razvijenom), o tom aspektu nije dovoljno samo voditi računa, nego on mora biti neizostavno uključen u svako razvojno promišljanje. Turizam je biljka koja će uspjeti samo ako joj to omogući šire okruženje!

Iz čitavog ovog prikaza jasno proizlazi temeljni zaključak: istraživanja u turizmu, posebno kvalitativna istraživanja, neće se u budućnosti smanjivati nego naprotiv, znatno

cannot count on suitable staff on the basis of the existing educational systems found especially in European transition countries. The necessary harmonisation of curricula with the demands of the tourism industry must first become an area of intensive research. Only in this way will particular tourism countries or particular destinations be able to adapt the existing education programmes to the latest changes and to prepare for the future arrivals of tourists.

In this context, we should emphasise the harmonisation of curricula at all levels of education (including for the needs of tourism) in the EU, where differences among particular countries and education centres are huge, which causes inconsistencies not only in curricula but also in the quantity and quality of knowledge that the students obtain in some of these education centres. This in turn leads to further problems in the recognition of certificates and diplomas, as well as, naturally, in employment.

3. CONCLUSION

People can build a more successful, fairer and safer future only if they approach it in a natural way and with development strategies that will not conflict with such a way of life and development, and which will be in harmony with the natural environment. This especially goes for tourism. Nature, which is the basis for the development of tourism, can be exhausted in its own way and cannot always be renewed, at least not in the short run. Therefore, in making decisions on the development of tourism, regardless of the part of the world (albeit the more or less developed part), it is not enough just to take this aspect into account; it has to be wholly included in each developmental consideration. Tourism is a plant that will flourish only if the broader environment lets it!

This paper has reached a fundamental conclusion: research in tourism, especially qualitative research, will not diminish in the

povećavati, sukladno promjenama i brzini razvojnih procesa i odnosa koji će u određenim razvojnim razdobljima vladati tržištem. To implicira stvaranje opće turistički orijentirane razvojne klime u svim onim širim i užim područjima gdje je razvoj turizma moguć i poželjan. To podrazumijeva i definiranje strateških pravaca razvoja, a upravo taj proces neizostavno zahtijeva brojna i naročito kvalitativna istraživanja, podjednako na strani ponude i na strani potražnje. Sve veća povezanost turizma s drugim sektorima ljudskog djelovanja, a i s brojnim drugim znanstvenim područjima, traži odgovore na mnoga pitanja održivih međusobnih odnosa (kultura, ekologija, bioraznolikost). Napokon, logično je da će željeni razvoj zahtijevati bolje obrazovane i stručne kadrove, za koje najprije treba osmisliti kvalitetan obrazovni sustav i isto takve nastavne programe koji će najbolje odgovarati budućim potrebama europskog turizma.

Očito je da se radi o mnogim područjima i sadržajima turističke politike i praktičnih turističkih djelatnosti koji svi traže adekvatne odgovore koje je nemoguće dati na zadovoljavajući način bez odgovarajućih istraživanja. Zato nije nerealno tvrditi da su istraživanja turizma i za potrebe turizma prvi preduvjet svakog, a naročito većeg i uspješnijeg turističkog razvoja Europe.

I na kraju jedna sugestija. Stvaranje novog jedinstvenog europskog prostora donosi novu kvalitetu u organizaciju istraživanja, neusporedivo više mogućnosti za suradnju pojedinih sveučilišta, fakulteta, instituta i istraživačkih timova i to je bez sumnje način na koji se europske turističke institucije moraju početi ponašati, ali ne na temelju individualnih želja ili inicijativa, nego zajedničkim i osmišljenim akcijama u kojima će znanstveni i stručni pogledi o istom problemu iz različitih užih europskih sredina donijeti novu kvalitetu rezultatima njihovih zajedničkih istraživanja.

future, but will significantly increase, in accordance with the changes and speed of the developmental processes and relations that will govern the market in specific stages. This implies the creation of a general tourism-oriented developmental climate in all wider and narrower areas where the development of tourism is feasible and desired. This implies defining strategic directions of development, and this process requires extensive and, in particular, qualitative research, both on the side of supply as well as that of demand. Increasing interrelations between tourism and other sectors of human activity and with other scientific areas seek answers to many questions related to sustainable interrelations (culture, ecology, biodiversity). Finally, it is only logical that the desired development requires better educated and skilled staff, for whom first of all a high quality education system should be designed and for whom curricula should be tailored to best meet the future needs of European tourism.

This evidently includes many areas and elements within tourism policy and practical tourism activities that all look for appropriate answers that are impossible to find without suitable research. This is why it is not unrealistic to claim that research of tourism and research for the needs of tourism are the prime requirements for the development of tourism in Europe, in particular for the larger and more successful development of tourism.

Finally, one closing suggestion. The creation of a single European area introduces new quality into the organisation of research and incomparably more opportunities for cooperation among universities, faculties, institutes and research teams. This is clearly the way that European tourism institutions should begin to behave, not on the basis of individual wishes or initiatives, but by common and well-designed actions whereby scientific and professional views on the same problem from different and more particular European environments will bring new quality to the results of joint research.

LITERATURA - REFERENCES

- Ap, J., Turgut, V. (1990). Does tourism promote world peace?. *Tourism Management*. Vol. 11. No. 3. pp. 267-279. DOI: 10.1016/0261-5177(90)90054-D
- Dann, G., Nash, D., Pearce, P. (1988). Methodology in tourism research. *Annals of Tourism Research*. Vol. 15. No. 1. pp. 1-28. DOI: 10.1016/0160-7383(88)90068-0
- Farrell, H.B., Twining-Ward, L. (2004). Reconceptualizing Tourism. *Annals of Tourism Research*. Vol. 31. pp. 274-295.
- Hall, C.M. (1995). In search of common ground: reflections on sustainability, complexity and process in the tourism system – a discussion between C. Michael Hall and Richard W. Butler. *Journal of Sustainable Tourism*. Vol. 3. No. 2. pp. 99-105. DOI: 10.1080/09669589509510714
- Hall, C.M. (2000). *Rethinking Collaboration and Partnership: A Public Policy Perspective*. Channel View Publications.
- Krippendorff, J. (1984). *Die Ferienmenschen. Fuer ein neues Verstandnis von Freizeit und Reisen*. Schwabisch Hall: Zurich
- Mazower, M. (1999). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London:Pin-guin Books. Marten, G. (2001). *Human Ecology: Basic Concepts for Sustainable Development*. London: Earthscan Publications.
- Papa Ivan Pavao II. (1991). *Stota godina*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Vukonić, B. (1997). *Tourism in the Whirlwind of War / Turizam u vihoru rata*. Zagreb: Golden marketing.
- Primljeno: 28. lipnja 2018. / Submitted: 28 June 2018*
- Prihvaćeno: 26. rujna 2018. / Accepted: 26 September 2018*
- Rad je prezentiran na međunarodnoj konferenciji „Tourism Research and Studies in Poland and Worldwide“, Krakov – Rzeszov, 15.-17. rujna 2005. godine, ali ga se u ovom obliku objavljuje prvi puta.
- The paper was presented at international conference „Tourism Research and Studies in Poland and Worldwide“, Krakov – Rzeszov, 15-17 September 2005, but is published in this form for the first time.

